

CSÖRSZ ISTVÁN

VIHARJELZÉS

Riportok 1956 katonáival

(Napkút Kiadó, Budapest, 2014. 214 o. ISBN 9789632634241)

Míg az önéletírás évszázadok óta népszerű műfaj volt bizonyos társadalmi rétegekben, addig a huszadik századi történelem, különösen a világháborúk, a holokauszt és a második világgéést követő évtizedek más traumatikus történései tanulmányozásának elengedhetetlen feltételévé vált a szóbeli hagyomány, az elbeszélő történelem forrásainak használata. De a tudomány elefántcsonttoronyán kívül is egyre népszerűbbé lett visszaemlékezéseket, önéletírásokat írni, életinterjúkat készíteni e viharos évtizedek ismert és kevésbé ismert szemtanúival. A megelőző korszakoktól eltérően ugyanakkor a század második felében már rendelkezésre állt (az egyre változó, finomodó) technika az emlékezők hangjának és arcának rögzítésére is, így olyanok is megszólalhattak, akik az eseményeket nem „felülről”, például politikusként, hadvezérként, hanem „alulról”, sorozott honvédként, egyszerű járókelőként látták. Az Egyesült Államokban az elitkutatásokkal kezdődő hangdokumentumok gyűjtése térben és társadalmi rétegek között is kiszélesedő tendenciát mutatva, a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a technikai adottságok egyszerűsödésével terjedt el a néprajzi adatfelvételeknél, a polgárjogi mozgalmak, a holokauszt történetének kutatásában, hogy néhány évtized múlva, a kelet- és közép-európai társadalmi változásokkal, a kétpólusú világtrend összeomlásával kapjon újabb lendületet. Az ekkor egyre népszerűbbé váló, az interjúzásnál jóval szélesebb spektrumú társadalmi és kulturális emlékezet kutatása az ezredforduló egyik, ha nem a legújyszerűbb irányzata volt a bölcsészeti- és társadalomtudományoknak. Az emlékezetkutatás országoként változó mértékben intézményesülve, máig töretlen népszerűségnek örvend, olyannyira, hogy az angolszász első világháborús hadtörténeti kutatások egyik elismert kutatója, Jay Winter egyenesen saját generációja „kezjegyeként” aposztrofálta annak alkalmazását a történelmi megismerésben.

A történelmet köztudottan minden korszakban a győztesek írták, kevés kivételtől eltekintve a mindenkori hatalom tudta írásba foglalni saját múltértelmezését. Az oral history műfaja ugyanakkor árnyalhatja a huszadik század közepétől keletkezett írott források egyoldalúsága (eseteenként hiánya) folytán kialakult képet. A holokauszt áldozatai már tömegével mondhatták el, írhatták le saját tapasztalataikat, amelyekről teljesen hiányoztak az egykorú írott források. A vesztesek hangjának dokumentációja később más traumatikus történeti események feldolgozásához, megőrkítéséhez is modellül szolgálhatott Európa keleti felétől Afrikáig, egész oral history archívumok jöttek létre így, egyebek mellett az 1956-os forradalom történetének sokáig hivatalos megközelítésével szakító visszaemlékezések összegyűjtésére, rögzítésére is.

Az oral history ugyanakkor nem könnyű műfaj, akár az interjúk készítése, akár tudományos felhasználása szempontjából tekintjük. Mára kialakultak az interjúk dokumentálásának alapvető szabályai, ugyanakkor történészek, néprajzkutatók, szociológusok vastkos kötetekben elemzik felhasználásuk lehetőségeit és korlátait. Egyrészt kevés meggyőzőbb van annál, mint amikor szemtanúk számolnak be az átélt eseményekről, segítségükkel átérzhetjük egy-egy korszak vagy esemény hangulatát, érzéseit, és a hanglejtésben, a leírt sorok között felsejlenek az elbeszélő arcvonásai, aki teljes személyiséggel, sorsával áll a történet mögött. Ugyanakkor a pszichológiai emlékezetkutatásokból tudjuk, hogy az emlékezet korántsem statikus, hanem átalakulásra hajlamos. Mindig az adott jelenben élő személy emlékezik, ezért az elbeszélő esemény következményeinek ismeretében az emlékezetben őrzött tartalmak is formálódhatnak, módosulhatnak.

Csörsz István író az oral history műfajának egyik első hazai művelője, aki a hetvenes évekbeli fiatalok, a beatnemzedék ellenkultúrájának dokumentálójaként, kutatójaként is ismert. Első riportkönyvei már a hetvenes-nyolcvanas években megjelentek e témakörben. Nemrég kiadott riportkönyvében az 1956-os forradalom néhány szereplőjével 1989-ben készített interjúit adja közre. Interjúalanyai elsősorban a pilicsabai helyőrség állományában szolgáló katonatisztek, de néhány hozzátartozójuk vagy a rádió civil alkalmazottja is megszólal a könyvben. Összesen nyolc szemtanú, öt katona és három civil elbeszélései kaptak helyet a kötetben, amelyek segíthetnek tovább árnyalni az 1956-os forradalomról kialakult képet. Érezhető, hogy elsősorban a katonatisztek tapasztalatát

igyekszik megragadni a szerző, és valóban elgondolkoztató mondatok hangoznak el a könyv lapjain. Plasztikusan kirajzolódik például az 56 őszén kialakult helyzet és a szereplők bizonytalansága, amit az egyik katonatiszt így értékel: olyan „erős volt az a rendszer, azon csodálkozom, hogy fel mertek lázadni ellene! Forradalom... el sem tudtam képzelni, hogy ilyesmibe keveredek.” Az események szereplőinek tettei, döntései csupán évtizedek múlva, éppen az interjúk készítésének időpontjában kerültek új megvilágításba, de a könyv legnagyobb erénye éppen az, hogy nem próbálja az egykori résztvevőket hősként bemutatni. A könyv interjúból kirajzolódik, hogy esendő szereplők cselekedtek botlottak, vagy tettek (olykor számukra is meglepő) hősiességüket a történelem színpadán. Ahogyan a szerző is megjegyzi előszavában: „hőst próbálnak faragni abból is, aki nem volt az. Szerencsére minél hosszabb egy beszélgetés, annál kevesebb hős marad a végén, legtöbbször a mai napig vívódnak azon, helyesen cselekedtek-e, hiszen a döntéshez szükséges információk töredékével sem rendelkeztek.” Az 1956-os forradalom és szabadságharc elbeszélése 1989 tájékán a fokozott érdeklődés miatt különösen ingoványos, a politikai felhasználásnak kitett területté vált. A könyv riportjai azonban érezhetően az egykori események feldolgozásának szándékával születtek, nincsenek bennük zavaró aktuálpolitikai utalások. Ugyanakkor akaratlanul, a személyes érintettség okán is reflektálnak az 1989 táján alakuló 56 képre, kulcsszereplőire. Érdekes, hogy a kötet lapjain végső soron a beatnemzedékhez hasonlóan egyfajta ellenkultúra, a „második emberek”, a küzdelmekben alulmaradt hangja szólal meg nem egy esetben. Az egyik legfontosabb megszólaló például az a Solymosi János, akit Maléter Pál mellett a honvédelmi miniszteri poszt másik esélyes jelöltjeként emlegettek (ilyen irányú ambícióit igyekszik is cáfolni visszaemlékezésében). Ugyanakkor egy másik megszólaló értékelése szerint a berendezkedő „Kádár-kormányt egy érdekelte: aki a hűségesküt aláírja, az a rendszer hű kiszolgálója. Nem kérdezték, mit csinált előtte”. A forradalomnak azok a résztvevői, akik idejében váltottak és beléptek az új karthatalomba, hiába lőttek akár előtte orosz egységekre is, mentesülhettek a felelősségre vonás alól. „Ők intézték a lefokozásomat” – jegyzi meg keserűen a forradalomban részt vevő egykori politikai tiszt, aki leszerelése után évtizedekig cserépkályhásként dolgozott. A személyes viszonyok, olykor a sértettség mögött azonban az egykori politikai szereplők is árnyaltabban, emberibb oldalukról mutatkoznak meg. Valódi történelem ez tehát alulnézetből, amelyben a vesztesek hangja juthat kifejezésre, azokra az anomáliákra irányítva a figyelmet, amelyeket Peter Burke olyan fontosnak tartott, és amelyek előbbre vihetik a történelmi megismerést.

Ugyanakkor a kötet nem mentes az olvasó dolgát megnehezítő hiányosságoktól. Ezek közül egyik legfontosabb, hogy nem tudjuk pontosan 1989 gyorsan változó viszonyai között pontosan mikor készültek az interjúk, mindenképpen szerencsés lett volna a bevezetőben a keletkezésük körülményeire és megjelentetésük késői időpontjára vonatkozóan is bővebb részletekkel szolgálni. Sokszor nem derül ki pontosan az interjúalany személye sem, és különösen hiányosak az életrajzi adatok, Solymosi János feleségének például csak a keresztnévét ismerjük meg, és a szereplők további sorsára is csak az interjúkban elejtett utalásokból értesülhetünk. Pedig ezek a részletek egyrészt érdekesek volnának, másrészt segítenék a megértést, azt hogy pontosan mit és miért mondanak az interjúalanyok. Az a szerkesztési elv sem világos, miért szakadnak meg a visszaemlékezések és folytatódnak egy másik megszólalót követően, valamint szerencsés lett volna tartalomjegyzékkel, esetleg fényképekkel is kiegészíteni a szöveget.

A szerkesztési hiányosságok ellenére ugyanakkor fontos kordokumentumok kaptak helyet a kötetben, amely megjelentetése adaléku szolgál a forradalom köz- és hadtörténetének tanulmányozásához.

Tulipán Éva